

ЕТНОГРАФІЧНА КОМІСІЯ – ПРОВІДНИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ПІДРОЗДІЛ НТШ У ЛЬВОВІ

(ДО 125-РІЧЧЯ СТВОРЕННЯ)

Михайло Глушко
доктор істор. наук, професор,
професор кафедри етнології
Львівського національного
університету імені Івана Франка,
дійсний член НТШ,
м. Львів

Серед різних спеціалізованих структурних підрозділів Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ) у Львові провідне місце посідала Етнографічна комісія НТШ, якій нещодавно виповнилося 125 років з дня її створення. Зокрема, зазначали зазначену науково-дослідну одиницю Товариства 25 травня 1898 р. на спільному засіданні Історично-філософської та Філологічної секцій. Ініціатором і реалізатором цієї ідеї був **Михайло Грушевський**. Уперше видатний історик обґрунтував необхідність її організації в 1895 р. – у передмові до першого тому «Етнографічного збірника», видання якого вчений запропонував членам НТШ у Львові після виступу на інавгураційній лекції у Львівському університеті (30 жовтня (12 жовтня) 1894 р.). Більше того, «*аби ту справу скорше до життя привести і в курс пустити, тимчасову редакцію*» нового друкованого органу взяв на себе теж Михайло Грушевський, сподіваючись «*що за якийсь час Товариство сформує для того особну комісію*».

Однак створення Етнографічної комісії тривало досить довго – щонайменше два з половиною роки, передусім через недостатню кількість кваліфікованих етнографів і фольклористів у Галичині. Тому її формуванням займався особисто Михайло Грушевський, який після приїзду до Львова активно налагоджував і систематично підтримував ділові контакти з багатьма українськими вченими, зокрема і за кордоном. На спільному засіданні істориків та філологів 25 травня 1898 р. саме він й оголосив персональний склад нової спеціалізованої структурної одиниці Товариства. Це були представники різних галузей знань гуманітарного профілю, які проживали і працювали в різних місцевостях України та поза її межами: етнолог, антрополог й археолог **Федір Вовк** (Париж); фольклорист, етнограф і літературознавець **Володимир Гнатюк** (Львів); письменник і фольклорист **Борис Грінченко** (Київ), етнограф і фольклорист **Митрофан Дикарів** (Кубань); історик й етнограф **Юрій Жаткович** (Закарпаття); літературознавець і мовознавець **Олександр Колесса** (Львів); історик і мовознавець **Агатангел Кримський** (Москва); історик і правник **Кость Левицький** (Львів); письменник й етнограф **Данило Лепкий** (Старий Самбір); правник й етнограф **Володимир Охримович** (Львів); фольклорист **Осип Роздольський** (Львів); письменник і вчений **Іван Франко** (Львів); природознавець й етнограф **Володимир Шухевич**.

Очевидно, в кожного зі зазначених осіб були свої улюблені наукові зацікавлення і напрями творчої роботи, але всіх їх непокоїло одне – незадовільний стан дослідження традиційно-побутової культури українського народу. З цієї самої причини членами Етнографічної комісії згодом стали інші відомі діячі української науки і мистецтва: археолог, етнограф і мистецтвознавець **Микола Біляшівський** (1899); етномузиколог і композитор **Філарет Колесса** (1899); класик української музики **Микола Лисенко** (1899), мовознавець **Іван Верхратський** (1902); літературознавець і мовознавець **Кирило Студинський** (1902); літературознавець і перекладач **Василь Щурат** (1902); історик і літературознавець **Михайло Грушевський** (1905); історик й етно-

граф **Михайло Зубрицький** (1905); історик **Іван Крип'якевич** (1905); історик і публіцист **Степан Томашівський** (1906); історик, археолог й етнограф **Вадим Щербаківський** (1910); філолог і музеєзнавець **Іларіон Свенціцький** (1911); археолог й етнограф **Ярослав Пастернак** (1918); природознавець й антрополог **Іван Раковський** (1918); географ і етнограф **Степан Рудницький** (1918); історик й етнограф **Мирон Кордуба** (1924) та ін. 31 жовтня 1929 р. членом Етнографічної комісії обрали **Франтішека Поспішіля** – відомого чеського вченого, директора етнографічного відділу Моравського краєзнавчого музею у м. Брно. Це був єдиний іноземний представник науково-дослідного підрозділу до його розпуску в 1940 р. Загалом до Першої світової війни до спеціалізованої структурної одиниці Товариства було обрано 43 особи, в 1918–1939 роках – ще 21 особу. В різні роки НТШ об'єднувало від 13 (1898) до 32 (1939) науковців.

Переглядаючи персональний склад і чисельність Етнографічної комісії впродовж 1898–1940 років, зауважу одну цікаву деталь – належність до неї справжньої еліти української науки, особливо наприкінці XIX – на початку XX ст. Сказане підтверджує хоча б те, що зі 64-х її членів 35 стали в різні роки дійсними членами першої української наукової інституції, тобто більше половини.

Прикметною є ще одна цікава і важлива подробиця, пов'язана з цим самим фактом: на відміну від інших науково-дослідних підрозділів Товариства дійсні члени Етнографічної комісії представляли всі існуючі науково-апробаційні підрозділи НТШ у Львові: Історично-філософську (**М. Біляшівський, Ф. Вовк, Михайло Грушевський, М. Зубрицький, М. Кордуба, І. Крип'якевич, К. Левицький, Станіслав Людкевич, В. Охримович, Я. Пастернак, С. Томашівський, В. Щербаківський** – усього 12 осіб); Філологічну (**Олександр Барвінський, В. Гнатюк, Ярослав Гординський, М. Дикарив, Володимир Дорошенко, Іван Зілінський, О. Колесса, Ф. Колесса, А. Кримський, Зенон Кузеля, Михайло Павлик, Євген-Юліян Пеленський, О. Роздольський, І. Свенціцький, Василь Сімович, К. Студинський, І. Франко, В. Шурат** – усього 18 осіб) та Математично-природописно-лікарську (**І. Верхратський, Юрій Полянський, І. Раковський, С. Рудницький, В. Шуравич** – усього 5 осіб) секції.

Етнографічна комісія була унікальною також з погляду наявності в її складі почесних членів НТШ у Львові – **І. Верхратського** (з 1905 р.), **Михайла Грушевського** (з 1896 р.), **М. Лисенка** (з 1904 р.), **І. Франка** (з 1904 р.). У листі від 3 листопада 1904 р. до Товариства **Микола Лисенко** так відреагував на присвоєння йому цього високого звання: «*Грамоту на Почесного члена Наукового Товариства ім. Шевченка за труди на полі української музики приймаю з великою душевною подякою. Іменування тоє вважаю високим щастям і гордістю для себе*». Словом, ніяка інша комісія Товариства не об'єднувала таке велике гроно світочів української науки і культури, як Етнографічна.

Семеро членів цього науково-дослідного підрозділу гідно представляли НТШ у Львові загалом і його народознавчий осередок зокрема у Всеукраїнській академії наук. Принаймні в різні роки ряди академіків цілком заслужено поповнили **М. Грушевський, В. Гнатюк, Ф. Колесса, А. Кримський, І. Крип'якевич, К. Студинський і В. Шурат**.

Першим головою Етнографічної комісії обрали Івана Франка, заступником голови – Федора Вовка, секретарем –

Володимира Гнатюка. Але через велику зайнятість у різних науково-видавничих проєктах Товариства І. Франко не мав змоги приділяти належної уваги новій спеціалізованій структурній одиниці. Тому з 1899 р. її очолював О. Барвінський, відтак – Ф. Вовк (1905–1909), І. Франко (1909–1913), В. Гнатюк (1913–1926) та Ф. Колесса (1926–1940). До початку Другої світової війни функції заступника голови Етнографічної комісії виконували п'ять її членів: Ф. Вовк (1898–1905), І. Франко (1905–1909), Володимир Охримович (1909–1913), Ф. Колесса (1913–1926) та І. Свенціцький (1927–1940). Ще більше осіб обіймало посаду секретаря цього науково-дослідного підрозділу в 1898–1940 роках: В. Гнатюк (1898–1903, 1905–1913), С. Людкевич (1903–1904), Євген Форостина (1913–1914), О. Роздольський (1914–1923), І. Зілінський (1923–1926), Ю. Полянський (1926–1928), Я. Пастернак (1928–1938), Роман Гарасимчук (1938–1940).

Найпершим і найважливішим завданням етнографів та фольклористів НТШ у Львові був збір польових етнографічних матеріалів, усної народної творчості, зразків народного мистецтва тощо. Щоправда, цей вид роботи залежав передусім від фінансового забезпечення учасників етнографічно-фольклористичних експедицій і самостійних польових виїздів. Тому до Першої світової війни на засіданнях Етнографічної комісії регулярно йшлося про кошторис наукових мандрівок. Найчастіше фінансове питання народознавці вирішували в червні, спорадично – в березні, квітні, травні та липні. Серед численних наукових експедицій, які здійснили етнографи, фольклористи й антропологи Товариства в період до Першої світової війни (1895–1914), найпомітнішими в українському народознавстві були наукові подорожі В. Гнатюка на Закарпатську Україну, Східну Словаччину і Південну Угорщину в 1895–1903 роках, польові дослідження Ф. Вовка на території Галичини, Північної Буковини і Закарпаття в 1903–1906 роках та поїздка Ф. Колесси на Полтавщину (1908).

Першу в історії української науки комплексну (етнографічно-антропологічну) експедицію також провели народознавці НТШ, зокрема теренами Бойківщини в серпні–вересні 1904 р. за особистої участі Івана Франка. **Зенон Кузеля** як учасник цієї наукової мандрівки так згадував про працю І. Франка в польових умовах: «*Маючи бистре око і великий обсерваційний змисл, Франко підхоплював багато рис нашого селянського побуту, яких інші й не завважували, і зберігав їх в своїй добрій пам'яті, бо багато записів не любив робити*».

Ситуація з фінансуванням діяльності Етнографічної комісії загалом й експедиційних досліджень зокрема докорінно змінилася в міжвоєнний період. Через те, що на цю ділянку роботи гроші не виділяли зовсім, її члени навіть не обговорювали відповідне питання на своїх засіданнях. Описуючи умови праці етнографів і фольклористів у Галичині на початку 20-х роках XX ст., Володимир Гнатюк як тогочасний очільник Етнографічної комісії писав: «*Вся та робота неможлива тепер не тільки з браку фондів, але і з політичних причин. Доступ чужому інтелегентови (а ще з фотогр[афічним] апаратом) до села дуже утруднений і він більше тратив би часу на воловожденне з поліцією, як на записи*».

Зібрані членами Етнографічної комісії та її симпатиками польові матеріали друкували у двох неперіодичних серійних народознавчих виданнях – «Етнографічному

збірнику» та «Матеріялах до українсько-руської етнології» (з 1906 р. – «Матеріяли до українсько-руської етнології», з 1909 р. – «Матеріяли до української етнології», 1929 р. – «Матеріяли до етнології й антропології»).

Як уже знаємо, підготовку і друк «Етнографічного збірника» ініціював Михайло Грушевський. Перший том цього народознавчого видання вийшов у світ наприкінці жовтня – на початку листопада 1895 р. Усього видали 40 томів «Етнографічного збірника»: 1895–1916 (т. 1–38; т. 20 – не вийшов); 1929 (т. 39–40); 1976 (т. 41; його видало НТШ Америки). На сторінках зазначеного друкованого органу публікували фольклорні, етнографічні та музикознавчі джерела, які зібрали особисто члени НТШ або надіслали численні респонденти з Галичини, Закарпаття, Буковини, Середньої Наддніпрянщини, Слобожанщини та інших місцевостей.

Найбільше в «Етнографічному збірнику» представлені народознавчі матеріали, які походять із території Бойківщини, Гуцульщини, Лемківщини, Надсяння, Опілля, Покуття, Північної Буковини, Волині та Поділля, тобто з етнографічних та історико-етнографічних районів Південно-західного історико-етнографічного регіону сучасної України. Більше всього репрезентована у цьому виданні усна народна творчість – казки, легенди, перекази, байки, анекдоти, пісні, паремії, замовляння тощо. Серед етнографічних матеріалів переважають описи традиційних звичаїв, обрядів та вірувань.

Народні твори групували переважно за жанрами й укладали в одному чи декількох томах. Особливо велику кількість фольклорних збірок підготував та опублікував В. Гнатюк: «Етнографічні матеріяли з Угорської Русі» (т. 3, 4, 9, 25, 29, 30); «Галицько-руські анекдоти» (т. 6); «Галицько-руські народні легенди» (т. 12, 13); «Знадоби до галицько-руської демонології» (т. 15); «Знадоби до української демонології» (т. 33, 34); «Коломийки» (т. 17–19); «Народні оповідання про опришків» (т. 26); «Колядки і щедрівки» (т. 35, 36); «Українські народні байки (звіриний епос)» (т. 37–38) та ін. Унікальний шеститомний корпус малої фольклорної прози «Галицько-руські народні приповідки» зібрав, упорядкував та пояснив І. Франко (т. 10, 16, 23, 24, 27, 28). Помітне місце посідають в «Етнографічному збірнику» етномузикознавчі дослідження, зокрема Івана

Колесси «Галицько-руські народні пісні з мільодіями» (т. 11); О. Роздольського і С. Людкевича «Галицько-руські народні мелодії» (т. 21, 22); Ф. Колесси «Народні пісні з галицької Лемківщини. Тексти й мелодії» (т. 39–40). Загалом зазначене видання й досі є найбільшою і найціннішою збіркою неповторних джерел з етнографії, фольклористики, мовознавства та етнічної музики українців.

Випуск «Матеріялів до українсько-руської етнології» ініціював Федір Вовк у 1896 р.; його ідею підтримав Михайло Грушевський і всебічно допомагав йому реалізувати цей задум на практиці. Однак через різні організаційні та видавничі проблеми цей процес затягнувся майже на три роки – до початку 1899 р. Усього вийшло 22 томи «Матеріялів...» (1899–1912, 1916, 1918, 1919, 1929), у яких опублікували передусім етнографічні матеріали, а також антропологічні, археологічні, музикознавчі та фольклорні. Тематика етнографічних досліджень охоплювала різні ділянки традиційно-побутової культури українців: господарські заняття, домашні ремесла і промисли, житло, їжа, одяг, календарно-побутова і сімейна обрядовість, народні знання тощо. Саме в цьому виданні вийшли друком чотири частини відомої монографії В. Шухевича «Гуцульщина» (т. 2, 4, 5, 7). Завершальну (п'яту) частину своєї праці дослідник видав поза межами НТШ у Львові (1908).

Важливою подією в історії української етнографії став вихід у світ двотомної праці **Марка Грушевського** «Дитина в звичаях і віруваннях українського народу» (т. 8, 9). Декілька разів у «Матеріялах...» виділяли місце для оприлюднення відомостей про традиційні весільні звичаї та обряди українців різних місцевостей (т. 1, 3, 10, 19–20); народний календар, звичаєвість та обрядовість річного кола (т. 3, 6, 15, 18, 21–22). У 18-му томі цього народознавчого видання вперше опублікували спогади Івана Франка про батьківську хату в с. Нагуєвичах (нині – с. Нагуєвичі Дрогобицького р-ну Львівської обл.).

У «Матеріялах...» Ф. Колесса надрукував свою неповторну двотомну працю «Мелодії українських народніх дум» (т. 13, 14), яку підготував на замовлення **Лесі Українки**. У листі до етномузиколога від 5 червня 1911 р. поетеса так оцінила першу частину його дослідження: «Дуже дякую Вам від себе і від імені мого чоловіка (**Климент Квітки**. – М. Г.) за надіслану книжку «Дум». Незвичайно втішно

Меморіальна таблиця на будинку НТШ на вулиці Винниченка, 24 у Львові

було мені бачити сю велику працю викінченою і доведеною до ладу Вашим високоосвіченим старанням. Тепер уже справді можна сказати: «Наша пісня, наша дума не вмере, не загине!». Честь Вам і дяка за Ваші труди!».

Інший важливий напрям роботи членів Етнографічної комісії – це фахова оцінка творчої продукції членів науково-дослідного підрозділу, симпатиків і кореспондентів НТШ у Львові. Саме в цьому народознавчому осередку виношували нові наукові ідеї, складали й обговорювали поточні й перспективні видавничі плани, ділилися творчими успіхами і невдачами, обговорювали загальний стан підготовки окремих спеціалізованих народознавчих видань («Етнографічного збірника», «Матеріялів до українсько-руської етнології»), інколи реферували свої наукові розвідки та ін. Після смерті В. Гнатюка (1926) для етнографів і фольклористів традицією стало вшанування світлої пам'яті відомих учасників науково-дослідного процесу в комісії, а також відомих українських учених і діячів професійного мистецтва, які померли раніше чи в поточному році. Зі стислими повідомленнями чи рефератами про їхній життєвий і творчий шлях виступав переважно Ф. Колесса, який особисто був знайомий із багатьма з них чи навіть дружив із ними. Йдеться про його посмертні згадки чи доповіді про Андрія Лободу і С. Томашівського (27 лютого 1931 р.), Опанаса Сластіона й Олександра Андрієвського (29 грудня 1933 р.), Михайло Грушевського (17 грудня 1934 р.), О. Барвінського (10 грудня 1936 р.), Володимира Перетца (29 жовтня 1937 р.) та ін.

Члени Етнографічної комісії приділяли велику увагу творчій співпраці з іншими зарубіжними колегами та особистій участі в міжнародних наукових форумах. Зокрема, її представники були учасниками двох Міжнародних з'їздів слов'янських географів й етнографів (Прага, 1924; Варшава, 1927); Міжнародного конгресу народного мистецтва (Антверпен, 1930); Міжнародного конгресу істориків мистецтва (Стокгольм, 1933) тощо.

Після насильницького розпуску НТШ у Львові (13 січня 1940 р.) члени Етнографічної комісії не збиралися разом жодного разу протягом двох років. Спробу відновити свою діяльність вони зробили аж 27 січня 1942 р., відтак – 20 квітня 1943 р. Однак обидва рази вони були невдалими, через що цей народознавчий осередок припинив свою діяльність остаточно і майже на п'ять десятиліть – до 23 листопада 1989 р.

Саме цього дня в актовому залі Львівського відділення ІМФЕ ім. М.Т. Рильського АН УРСР (нині – Інститут народознавства НАН України) відбулися організаційні збори Секції етнографії та фольклористики відновленого в Україні НТШ. У тогочасному зібранні взяли участь 28 науковців – майже всі народознавці цієї академічної установи, Львівщини загалом. Через три місяці (2 березня 1990 р.) на засіданні Президії НТШ у Львові за участі голови Товариства **Олега Романіва**, вченого секретаря **Олега Купчинського**, членів Президії **Миколи Ільницького**, **Юлія Бабєя** та **Романа Кирчіва** було обрано перших членів Етнографічної комісії (21 особу) та Комісії фольклористики

(9 осіб), а також керівний склад кожної з них. Зокрема, Етнографічну комісію очолила кандидатка історичних наук, старша наукова співробітниця **Зоряна Болтарович**, функції секретаря доручили виконувати кандидату історичних наук, науковому співробітнику **Михайлові Глушку**.

Влітку 1992 р. З. Болтарович захистила докторську дисертацію зі спеціальності «етнологія» (перша серед представниць кращої половини людства) на тему «Народна медицина українців». Її основою послугувала однойменна монографія, опублікована у видавництві «Наукова думка» (1990) накладом 60 тис. І це була лише половина тих замовлень на книжку З. Болтарович, що надійшла на адресу видавництва.

Велику популярність народознавчої книжки серед українців періоду так званої «перебудови» – перших років незалежності України – підтверджує наш особистий досвід. Зокрема, в 1991 р. видавництво «Музична Україна» опублікувало підготовлений нами фольклорний збірник «Колядки і щедрівки». Його наклад сягав аж 100 тис. примірників. Нині про такі багаточисельні тиражі годі навіть і мріяти; накладу наукових монографій сягають щонайбільше 200–300 примірників. Невтішний стан сучасного українського народознавства зумовили різні причини, серед яких і вилучення в 2015 р. (після Майдану гідності!) фаху «Етнологія» з переліку спеціальностей, чим «відзначилося» тогочасне Міністерство освіти і науки України.

У 1992 р. від Етнографічної комісії вперше обрали двох дійсних членів відновленого в Україні Товариства – вже згадану З. Болтарович і **Катерину Матейко** (відому здебільшого народної кераміки і народного одягу українців). Саме остання з них стала символічною об'єднуючою ланкою народознавців цієї спеціалізованої структурної одиниці НТШ у Львові різних поколінь – довоєнного періоду (кінець 30-х – початку 40-х рр. ХХ ст.) і незалежної України (початку 90-х рр. ХХ ст.).

Члени відновленої Етнографічної комісії разом із представниками Комісії фольклористики відразу приступили до реалізації низки науково-дослідних і видавничих проєктів. Зокрема, їхніми зусиллями були підготовлені й опубліковані чотири об'ємні томи «Записок НТШ» (т. 223, 230, 242, 257). Помітною подією в діяльності сучасних народознавців став друк у 2005 р. наукового збірника «Відлуння голодомору-геноциду 1932–1933: етнокультурні наслідки голодомору в Україні». Частина етнографів і фольклористів взяли активну участь у постчорнобильських комплексних народознавчих експедиціях на радіоактивно забруднених територіях Середнього Полісся (1994–1998). Звичними для них стали Березневі сесії, які щорічно організовує керівництво сучасного НТШ в Україні тощо.

І все ж, незважаючи на значні наукові звершення нинішніх народознавців, у діяльності членів Етнографічної комісії найпродуктивнішими і найважливішими з історичного погляду були два перші десятиліття – період кінця ХІХ – початок ХХ ст. (до Першої світової війни), тобто тоді, коли все Товариство виконувало функцію єдиної української академічної установи. ■

Література

1. Глушко М. Етнографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка у Львові (1898–1940): персональний склад, функції. *Дрогобицький краєзнавчий збірник* Дрогобич: Посвіт, 2019. Вип. ХХІ. С. 317–348.
2. Глушко М. Народознавчі студії в Науковому товаристві імені Шевченка (1895–2020): Статті та матеріали. Львів: [б. в.], 2022. 664 с.
3. Глушко М. Філарет Колесса і Наукове товариство імені Шевченка у Львові [монографія]. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2023. 224 с.